

KINDRAL JOHAN LAIDONER EESTI VABARIIGI POLIITIKAS 1921–1940

Rein MARANDI

Kodune aadress: Levertinsgatan 27, 2 tr., S-754 30 Uppsala, Sverige

On vaadeldud kindral Laidoneri asendit ja aktiivsust väljapaistva poliitikategelasena kõigis Eesti esimese iseseisvusaja järkudes ja tema töökspidamiste muutumist sealjuures.

Sõjamees, poliitik ja tulundustegelane – kõigi nendena oli Johan Laidoner väljapaistev kuju Eesti avalikus elus. Seda tema positsiooni on kirjeldatud kolmes talle pühendatud koguteoses.¹ Kuid tõeline uurimus, kas Eesti lähiajaloo või tema enda eluloo seisukohast, on alles ees ja käesolev artikkel võib ainult mõne äärjoonega täiendada senist teavet ühes osas, valgustades Laidoneri kui poliitiku rolli meie nn. esimeses vabariigis.

See oli vastuoluline roll – tugevalt erines see Eesti riigielu kahe aastakümne kolmel samuti väga erineval ajajärgul: 1921–1929, 1929–1934 ja 1934–1940. Esimesel ehtasid I, II ja III Riigikogu oma seadusandlusega üles noort vabariiki ja väga aktiivselt ning teenekalt osales selles suures töös rahvasaadik kindral Laidoner. Teine ajajärk oli majanduskriisi, parlamentarismi kriisi ja põhiseaduse muutmise rahutu murrangu- ja üleminekuaeg; selle algul seisis välispoliitikas endiselt aktiivne Laidoner kõrval Eesti sisepoliitikast, oli aga lõpu poole jälle suundumas sinna tagasi. Kolmas järk on tavalises keelepruugis “vaikiv ajastu Eestis”; siinkirjutaja ütleks “autoritaarne kaitseisekorrarežiim” ja Laidoneri enda kohta selles “kindral-riigijuht”.

Riigikogus oli Laidoner tervelt nelja komisjoni esimees ja 297 korda olevat ta sõna võtnud täiskogu koosolekul.² Kolm nendest komisjonidest – rahaasjandus-,

Materjal on esitatud Tallinnas 14.–15. juunini 1999 toimunud Eesti moodsa ajaloo VI konventsil “Eesti murranguaegadel (19. ja 20. sajand)”.

¹ Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934; Johan Laidoner. Koost. V. Saarsen. Stockholm, 1953; Kindral Johan Laidoner – 115 aastat sünnist. Koost. M. Õun. Tallinn, 1999.

² Maurer, G. Tööst ja tegevusest Riigikogus. – Rmt.: Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, 328, 338.

välis- ja riigikaitsekomisjon – tegutsesid pidevalt, neljas oli igal aastal eraldi valitud ajutine eelarvekomisjon. Suur osa Laidoneri täiskogu sõnavõttudest olid küll oma komisjoni lühikesed teadaanded või ettepanekud ja veel oma põllumeestekogude rühma liidrina tahtis või jõudis ta harva sõna võtta; tema suurtes eelarvekõnedes aga lõi tihti välja avar üldriiklik nägemus. Korduvalt kritiseeris Laidoner noore riigi haldusaparaadis või parlamenditööski veel ilmnevaid puudusi; asemele peab tulema **isiklik** otsus ja vastutus, nõudis ta. Iseloomulik oli ka tema kõnetoolis esinemise **stiil**, selle lihtne, endastmõistetav asjalikkus ja soliidus. Äsjane Vabadussõja võimekas ülemjuhataja Laidoner oli nüüd rahvasaadikuna euroopalik riigimees – nagu need lääneriikide juhid, kellega ta Genfis Rahvasteliidus, Londonis või mujal tihti kokku puutus.

Kuid miks lahkus ta siis riigikogust enam mitte kandideerides 1929. aastal selle IV koosseisu?

Et riigikogu on halb ja kehtiv põhiseadus vigane, need olid kohe tema põhjendused ühes ajaleheintervjuus. Riigikogule oli Laidoneril mõndagi ette heita: parteitülid, halvasti toimiv seadusandlus, riiklikke huve eiravad “kombinatsioonid” erakondade või isikute kasuks.³ Kuid samas intervjuus ütles Laidoner, et ta ei taha kedagi süüdistada ja et meie poliitikud ei ole halvad ega erakonnadki halvemad kui teistes riikides; on astunud palju tarku samme oma riigi loomisel ja saavutatud suurt edu selle ülesehitamisel.

Laidoneri mitte päris õiglane kriitika rahvasaadikute kohta ei mäletanud algjärgu pioneeritöö raskusi: veel II Riigikogu lõpul kurdeti seal jätkuvat “loomise ajajärku” ja “Asutava Kogu” olukorda, kus tuli ligi aasta koos olla, et jõuda kõiki vajalikke uusi seadusi vastu võtta.⁴ Ja vastuolus kriitikaga olid tema kiidusõnad poliitikutele, samuti kui otsus: “Paistab küll, et mitte inimesed ei ole halvad, mitte ka erakonnad, vaid meie riigikord on halb.”⁵ Põhiseaduse muutmist tahtes oli Laidoneri meelest nähtavasti taktikaliselt vaja väärnähtused ainult selle süüks panna, riigikogu aga, kelle teatud otsust nõudis siis reform (põhiseaduse § 31, § 87), siiski “õigeks mõista”.

“Halva” riigikorra, s.t. Eesti 1920. aasta põhiseaduse muutmist hakkas raske majandus- ning parlamentarismi kriisi ajal ja nende mõjul tahtma ka suur osa rahvast. Kuid riigielu ummikus – ikka tihedamates ja pikemates valitsuskriisides 1932–1933 – oli süüdi majanduskriis, mitte kehtiv põhiseadus, mille muutmise kaldus eksiteele. Parlamentaristlikul süsteemil on kaks põhivarianti: kongressionalism ja kabinetiparlamentarism, domineerib kas parlament või valitsus; erinevad ka ainsa erakonna valitsused ning mitme partei koalitsioonid. Eestis

³ Kaja 10.03.1929; Postimees 12.03.1929. Viidatud töö järgi: **Utuste, G.** Kindral Laidoner ja põhiseadus. – Rmt.: Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, 398–399.

⁴ Sotsialistid J. Vain ja L. Johanson riigikogus 24.03.1926 (II Riigikogu protokollid. 10. istungjärk, veerg 2136, 2146).

⁵ **Utuste, G.** Kindral Laidoner ja põhiseadus, 397.

kohe tekkinud kongressionalistlik koalitsiooniparlamentarism tähendas küll (nagu teisteski riikides) suhteliselt lühiealisi valitsusi, kuid teoreetiliselt parandust lubav radikaalne reform ei olnud poliitiliselt võimalik. Üks lahendus oluks siis Inglise tüüpi kabinetiparlamentarism, teine USA süsteemi taoline presidendi ja parlamendi võimudelahusus. Kuid kaotada tulnuks siis kas riigikogu proportsionaalne valimisviis või vabariigi valitsuse instituut ja nii kaugele ei tahetud minna. Lahendust otsiti nende mõlema valitsusviisi ühendamise katses: **president** pidi tagama **tasakaalu** parlamendi ja valitsuse vahel! Kuid tasakaalustama pidi ta siis ka iseennast kui koos valitsusega täidesaatva võimu teostajat riigis ja karta tuli presidendi ning peaministri vahelist võimuvõitlust. Ja selle ebaloogilise ning eksliku “tasakaalu”-teooriaga riigiõigusliku reformi eesmärgi võttis omaks ka Laidoner, kes oli küll juba varem riigikogus kritiseerinud Eestis tekkinud kongressionalismi ja nähtavasti kord soovinud isegi äärmuslikku kabineti-parlamentarismi, mitte aga veel presidendiameti võtmist põhiseadusesse.⁶

Veel 29. jaanuaril 1929 ei paistnud Laidoneri riigikogust lahkumise otsus päris kindel. “... sest minule on ükskõik, kas mind valitakse uude Riigikokku või ei,” ütles ta, kartmata üht isiklikku arvamust avaldada (kandideerimine polnud siiski välistatud?).⁷ Ja poolteist kuud hiljem antud intervjuus lubas ta ilmselt riigikokku tagasi tulla (“jälle ... osa võtma seadusandluse tööst”), kui põhiseadus on parandatud ja elu-tervis alles.⁸ Järeldada võib ehk, et Laidoner nüüd veel ei tahtnud ega lootnud ise esimeseks Eesti presidendiks saada. Kuid tema riigikogust lahkumise otsuse taga kangastub ka isiklik motiiv – seal kogetud suur ebaõnnestumine kui viimane ja otsustav tõuge. Energiliselt nõudis Laidoner oma kõnes kaitseliidule antava krediidi suurendamist; kaks korda, eelnõu teisel ja kolmandal lugemisel tegi ta vastava ettepaneku ja mõlemal puhul hääletati see maha.⁹ See kõik sündis 7. märtsil 1929, kolm päeva hiljem ilmus Kajas tema riigikogust lahkumisest teatav intervjuu ja oletada võib siin põhjuseost.

⁶ J. Laidoner riigikogus 17.03.1924 (II Riigikogu protokollid. 3. istungjärk, veerg 345) ja 24.03.1926 (II Riigikogu protokollid. 10. istungjärk, veerg 2152). Ta kritiseeris lähemalt öeldes olukorda, kus vabariigi valitsus oli mitte “paralleel võim”, vaid nagu “Riigikogu komisjon”, resp. soovis, et Riigikogul peaks jääma ainult kas “ei” või “jaa” öelda asjatundjate koostatud eelnõude kohta. Et need oleksid **valitsuse** eelnõud, seda mõistis nähtavasti õigesti O. Strandman, kes kohe tõrjus selle mõtte tagasi (II Riigikogu protokollid. 10. istungjärk, veerg 2154).

“Tasakaalu”-teooriate põhiviga on nägemus, nagu kuuluksid riigivõimude lahusus ja tasakaal kokku kui sama valitsusviisi kaks eri külge. See “võimude lahususe ja tasakaalustatuse” kujutelm jääb eksitavaks, kuigi seda püüab selgitada õigusteadus (vt. Taasvabanenud Eesti põhiseaduse eellugu. Tartu, 1997, 38–41) ja deklareerib Eesti 1992. aasta põhiseadus (§ 5). Riigivõimude juriidiline lahusus – kindel piir nende eri ülesannete ja õiguste vahel – on võimalik ja vajalik, nende poliitilist tasakaalu aga ei suuda põhiseadus ette ära määrata ja tagada kõigis tuleviku olukordades.

⁷ III Riigikogu protokollid. 8. istungjärk, veerg 96.

⁸ **Utuste, G.** Kindral Laidoner ja põhiseadus, 399.

⁹ III Riigikogu protokollid. 8. istungjärk, veerg 1007–1015, 1031–1032, 1075.

Riigikogu aastad olid ilmselt andnud Laidonerile suure autoriteedi Eesti üld-suses: kui ajalehed nüüd mõne poliitilise ringküsitlese tegid riigijuhtide seas, siis ikka ka tema arvamust küsides. 1932. aasta oktoobrikuu väga raskes valitsus-kriisis oli ka tema nimi juba esil tõenäolise riigivanema kandidaadina ja aasta hiljem olevatki Laidoner saanud uue koalitsiooni moodustamise ettepaneku riigi-kogu esimehe käest.¹⁰ Kuid ta olevat keeldunud seda vastu võtmast – võib-olla kavatsedes juba nüüd uue põhiseaduse “riigivanemaks” (presidendiks) kandi-deerida 1934.

Põhiseaduse muutmist olid tahtnud põllumeestekogud, vabadussõjalaste liit ja 1932 asunikkude koondusele lähenenud Laidoner.¹¹ Kui rahvahääletusele läks viimaks vabadussõjalaste juhtide eelnõu, siis soovitas Laidoner korduvalt see vastu võtta. See otsus oli tema meelest vajalik nii sise- kui ka välispoliitiliselt; kahtlused, et see “vabadussõjalaste põhiseadus” võiks diktatuurile viia Eestis, ta tõrjus tagasi mitme vastuväitega.¹² Ja kui selle “uue” põhiseaduse (s.t. vana muu-datud) võttiski rahvas vastu võimsa enamusega, siis ilmselt suurel määral Laidoneri tõttu. Teda kuulati kui riigimeest ja austati kui Vabadussõja ülem-juhatajat.

Rahvahääletus oli oktoobris 1933, novembris nõustus Laidoner vabadus-sõjalaste ja “ühinenud põllumeeste” (endise asunikkude koonduse) ühiseks riigi-vanema kandidaadiks hakkama, detsembris aga seadis Eesti Vabadussõjalaste Liit siiski üles oma esimehe erukindral A. Larka. Kuid detsembris asus ka veel J. Tõnissoni rahvuslik keskerakond toetama Laidoneri kandidatuuri ja selle välja-vaated olid kaunis head aprillis 1934 toimuma pidanud valimistel.¹³ Aga vahele tuli märtsikuu riigipööre.

Selle pöördega sai Eestis alguse autoritaarkord, mis jäi põhiliselt püsima kuni iseseisvuse lõpuni 1940: veelgi oli siis keelatud **erakondade** asutamine.¹⁴ Et nii

¹⁰ K. Einbund koostas töökava. – Päevaleht 17.10.1932.

“Tuli teateid, et ta [K. Einbund] oli ... valitsuse moodustamist pakkunud kindral Laidonerile ja kindrali loobumise järel K. Pätsile” (**Raamot, I.** Mälestused, I. Turku, 1975, 280). Päts moodustaski oma 21.10.1933 ametisseastunud V valitsuse.

¹¹ Valitsuse kujundamise ettepanek K. Einbundile. – Päevaleht 15.10.1932.

See oli siis õieti veel asunikkude tiib nende ja põllumeestekogude 1932. aasta algul moo-dustatud suurerakonnas, mis aga oli juba tugevalt lagunemas ja mis pool aastat hiljem jälle kaheks parteiks lõhenes.

¹² **Marandi, R.** Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, I. Legaalne periood (1929–1934). Uppsala, 1991, 236 jj.

¹³ Selle järelduse poolt räägib märtsis 1934 toimunud teatud “eelvalimise” statistika; A. Larka “soovitusalkirjade” esikoht kogu riigis oli siiski eksitav (**Marandi, R.** Must-valge lipu all, I, 393 jj.).

¹⁴ Ühingute ja nende liitude seaduse § 16 p. 5 (Riigi Teataja (RT) 1938, 42, 396). Erakondade asu-tamise keeld oli küll mõeldud ajutisena, kuni nende tegevust reguleeriva eriseaduse andmiseni (§ 1), aga selle eelnõu ei tulnud kunagi.

riigipööre kui ka autoritaarkorra stabiliseerumine oli võimalik tänu Laidoneri kesksele osale, seda võib lühidalt tõdeda. Õiguslikult oli tema asend nüüd küll väär, poliitiliselt aga väga väljapaistev. Ei kaitsevägede ülemjuhatajaks ega sellena ka sisekaitse ülemaks ei oleks ta tohtinud saada 12. märtsil 1934¹⁵, seda ei lubanud kuni 1937.–1938. aasta reformideni põhiseadus ega riigi- ning sisekaitse ala seadused.¹⁶ Kuid mundris või erariietes, koos valitsusliikmetega või üksinda nähti Laidoneri nüüd ka sündmustel, millel ei olnud seost nende kahe alaga. Kui Tallinnas avati Tartust sinna üleviidud Riigikohtu hoone, kohal oli ka Laidoner ja oma kodus oli ta vastu võtnud riigikohtunikud. Riigivanema asemel võttis ta Tallinna sadamas vastu Soome presidendi ja välisministri, riigivanema “nimel” avas Albus A. H. Tammsaare mälestussamba, riigivanemat ja vabariigi valitsust “esindades” 1700. aasta Narva lahingu mälestussamba, koos sotsiaalministriaga aga Kiviõli uue rahvamaja.¹⁷ Ta oli nüüd “poliitiline kindral”, oli kindral-riigijuht ja tähtsuselt teine kodanik Eestis. Seda rõhutas tema nimetamine autoritaarreežiimi kõnedes ja kirjutistes ikka kohe pärast riigivanemat ning enne peaministrit ja kogu valitsust. Ning seda märgati ja mäletati ka välismaal: kui nii Soome kui ka Rootsi välisminister 1937 Eestis käis, siis kumbki eraldi visiidiga Laidonerile.¹⁸

Kuid muutus siiski Laidoneri poliitiline ja halduslik võimuseisund. Kõige tugevam oli see kohe pärast riigipööret, kui mitmel pool ja mitte ilma aluseta just teda “Eesti diktaatoriks” peeti, siis aga osutus talle edukaks rivaaliks 25. augustil 1934 siseministriks ja 27. augustil veel peaministri asetäitjaks saanud K. Einbund (1935. aastast Eenpalu). Kolm kuud hiljem ja kaheksa kuud pärast riigipööret õnnestus temal ise sisekaitse ülemaks saada, ja poliitiliseltki läks Einbund kui valitsusvõimu esindaja ja selle seisukohtade üldsusele selgitaja nüüd Laidonerist mööda.¹⁹

Aasta hiljem kartis Laidoner pahameelega oma positsiooni veelgi nõrgenevat, kuna Pätsi–Eenpalu valitsus olevat kavatsenud hakata toetuma kaitseväele ja politseile, mitte tema kaitsevägele. Seda aga ei tohtinud olla! Ja mõneti usutavaks saab selle taustal ning veel mõne seiga tõttu kaasaegne kuuldus, nagu oleks Laidoner lootnud nädalapäevad hiljem, 8. detsembril 1935 toimuma pidanud

¹⁵ Riigivanema otsus nr. 173 (RT 1934, 22, 156).

¹⁶ Riigikaitse rahuage seaduse § 7 (RT 1934, 18, 127); Kaitseisukorra seaduse § 7 (RT 1930, 61, 423); Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse § 80 (RT 1933, 86, 627); Riigikaitse rahuage seaduse § 90 (RT 1938, 29, 234); Kaitseisukorra seaduse § 15 (RT 1938, 40, 365); Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 138 (RT 1937, 71, 590).

Põhiseaduse vastaselt oli küll juba 20.11.1934 Riigivanema dekreediga antud Kaitseisukorra seaduse muutmise seaduse § 7 (RT 1934, 99, 784) lubanud kaitsevägede ülemjuhataja määramist ka rahuajal kehtestatud kaitseisukorra puhul.

¹⁷ Päevaleht 09.04. ja 20.02.1935 Riigikohtust ja -kohtunist ning veel mainitud sündmuste järjekorras 01.08., 31.08., 18.10. ja 15.06.1936.

¹⁸ Päevaleht 11.06. (R. Sandler) ja 11.08.1937 (R. Holsti).

¹⁹ Kaitseisukorra seaduse muutmise seaduse § 7 (RT 1934, 99, 784); Riigivanema otsus nr. 949 (RT 1934, 101, 796); Teiskordselt ei otsita koostööd riigikoguga. – Päevaleht 22.11.1934.

vabadussõjalaste mässu abil Eenpalust lahti saada, ise mingi “Eesti Piitsudski” rolli astudes.²⁰ Kuid mäss jäi ära; juba selle paljastunud ettevalmistused aga vapustasid valitsust ja tekkinud uues olukorras muutus jälle Laidoneri poliitiline hoiak ja roll. Aktiivselt toetas ta nüüd valitsuse suunda uue põhiseaduse ebademokraatlikul, ilma erakondadeta vastuvõtmisel, elluviimisel ja rakendamisel kuni lõpuni. Aga nüüd sai ta ka jälle seaduslikult riigivõimu teostajaks Eestis: kui sõjavägede ülemjuhataja kuulus ta 1937. aasta põhiseaduse järgi kahekojalisse riigikokku, kus ta ka selle üldkoosoleku üldkomisjoni esimeheks valiti. Ja kus ta esines jälle soliidusega, mis tuletab meelde 1920. aastate rahvasaadik Laidoneri.

*

Mõne äärjoonega märgitagu veel Laidoneri poliitilise meelsuse arengut neil “esimese vabariigi” aastail. See muutus tunduvalt pärast 1934. aasta riigipööret – kadunud oli talle Vabadussõja ja riigikogu aastatel omane kindel demokratism. Koos teiste riigijuhtidega võis ka Laidoner nüüd ainsa lausega jäägitult hukka mõista kogu varasemat valitsemisviisi Eestis – see oli talle “vana lodev kord”.²¹ Eesmärk oli õigustada veel üht riigikorra reformi; et aasta tagasi vastuvõetud “vabadussõjalaste põhiseadus” siiski ei kõlvanud ja vaja oli paremat “riigivõimude tasakaalu”, seda leidis ka Laidoner nüüd koos Pätsi ja Einbundiga selgitusi andes pärast viimaste poolt riigikogu “vaikivasse olekusse” panemist 2. oktoobril 1934.²² Kuid reformi teostamine ei eeldanud tingimata parlamendi mahasurumist ja “vana kord” oli kõigist oma puudustest hoolimata sügav demokraatlik kord. Selle totaalne hukkamõist autoriteetse riigijuhi poolt pidi vastukaja saama Eestis ja tähelepanu äratama välismaalgi; seda aga Laidoner ei mõistnud või ei tahtnud arvestada.

Uus antidemokratism oli Laidoneri puhul siiski suhteliselt mõõdukas, tugevamalt lõi see välja Pätsi ja eriti Eenpalu suurtes kõnedes. Tundub ka, et see oli Laidoneril pigem pragmaatiline kui ideoloogiline, enam “teos” kui “sõnas” ilmnev hoiak ja et ta oli siiski rohkem kindral kui riigijuht. Oma riigivanemakandidatuuri läbirääkimistel A. Sirguga novembris 1933 ütles Laidoner, et ta

²⁰ **Marandi, R.** Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937, II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937). Uppsala, 1997, 142–145.

²¹ Fanaatiline katse, mis oleks toonud verevalamist. – Päevaleht 09.12.1935.

Ka K. Päts, K. Einbund, H. Kukke, H. Oidermann (ja veel kohe ka J. Laidoner) mõistsid nüüd hukka 12. märtsi pöörde eelse tegeliku valitsusviisi Eestis; erinesid sõnad ja stiil, ühine oli aga selle “vana korra” ainult parteitülide ajastuks halvustamine (**Marandi, R.** Must-valge lipu all, II, 25).

²² Riigikogu ei tule kokku. – Päevaleht 06.10.1934. Selgitusi said 05.10. riigivanema kabinetti kutsutud riigikogurühmade juhid ja autoriteetselt seadis nüüd ka Laidoner veel üles puhtpoliitilisi eesmärke (teostada tuli omavalitsuste ning maksude reform ja kodifitseerida seadusi).

tahab kaitseväes läbi viia territoriaalsüsteemi reformi,²³ ja kohe pärast riigipööret asuski seda teostama. Ladusalt läks reform tal nüüd; raskem, kui mitte võimatu oleks see olnud varem, ebakindla koalitsiooniparlamentarismi või koguni parlamentarismi kriisi olukorras. Ka see võis olla tema kaalutlus Pätsi riigipööret kaasa tegema minnes ja selle autoritaarkorda toetama jäädes.

Tuntud on üldjoontes Laidoneri välispoliitiline, vähem aga tema ka sisepoliitiline Poola-orientatsioon. Poola 1935. aasta uut konstitutsiooni seadis ta kohe ühes avalikus kõnes üles kui eeskuju Eestilegi ja ühes erakõneluses ülistas selle “väga tarka” süsteemi, milles ta küll kaunis ekslikult uskus demokraatia põhimõtteid ja riigivõimude tasakaalu nägevat.²⁴ Kuid tõenäoliselt meeldis talle ka sõjavägede ülemjuhataja väga tugev võimuseisund selles nn. Piłsudski põhi-seaduses: ametisse nimetamine ja ametist vabastamine presidendi ainuisikulise otsusega ja vastutus põhiliselt ainult tema ees (art. 13, 37, 63, 127). Sama seisundi võttis Rahvuskogu ilmselt Laidoneri nõudel sisse Eesti 1937. aasta põhiseadusse (§ 129, § 135). Ebakindlam oleks see olnud vabalt valitud Rahvuskogus, veel kindlamalt oli aga nüüd tagatud Laidoneri jäämine sõjaväe etteotsa.

Millist uut, vanast “lodevast korrast” paremat valitsusviisi Laidoner aga üldse tahtis ja lootis näha “Rahvuskogu põhiseaduses”, sellest räägib tema programm-artikkel (võiks öelda poliitiline testament) 27. veebruarist 1936.²⁵ Riigis peab olema “tugev keskvoim” ja valitsema “kindel kord”; tema asutused peavad töötama “riigi ja rahva kasuks, aga mitte üksiku partei või kihi kasuks”. Valitsust moodustades “Riigivanem ei tohi lubada poliitilist lehmakauplemist” ja ta peab “kutsuma valitsusesse isikuid mitte nende parteilise kuuluvuse[,] vaid riigimeheliku tubliduse järele”. Poliitiline “mõttevabadus” on kõigile tagatud, aga “tegutsemise” vabadus ainult seni, “kuni see ei käi riigi ja rahva enamuse huvide vastu”. (Kas leidus alati mingi erakondade eesmärkidest kõrgem kogu rahva üldine huvi ja kasu? – R. M.) Ja valitsust moodustav kõikvõimas riigivanem ei tarvitsenud nähtavasti hoolida erakondade soovidest, keda oma liidreid sinna ministriks saata.

Kuid ta pidi ise ministreid valides siiski arvestama “rahva ja riigikogu enamuse tahtega”. Vajalik oli, et “riigi valitsemisest võtab osa ka rahvas oma esindajate kaudu”. Ja artikli nõue, et riigi eelarve peab kinnitama riigikogu (mis on “parlamendi suurim prerogatiiv”), võttis tegelikult seisukoha viimase aja suuremas vaidluses selle küsimuse üle²⁶ ning praktika vastu, kus eelarve

²³ Raamot, I. Mälestused, I, 292.

Raamoti järgi oli küsimuses territoriaalsüsteemi loomine, tegelikult siiski selle süvendamine Eesti kaitseväes (Limberg, F. Isamaa eest. Eesti Vabariigi sõjajõudude organisatsioon ja juhtkond. Cardiff, 1980, 15).

²⁴ J. Laidoneri kõne Poola rahvuspüha Tallinna aktusel 03.05.1935. – Päevaleht 04.05.1935; E. Laamani päevaraamat 30.03.1935. – Eesti Riigiarhiiv, f. 827.

²⁵ Johan Laidoner. Stockholm, 1953, 108–112.

²⁶ Klesment, J. Sisepoliitiline kriis ja Põhiseadus. – Rmt.: Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn, 1937, 64–68; Marandi, R. Must-valge lipu all, I, 205–207 (viited 37, 65).

pani maksma riigivanem Pätsi dekreet (RT 1935, 27, 239). Kokkuvõttes oli see programmartikkel siiski mingi demokraatliku korra visand, kuigi sõna “demokraatia” ei esine seal kordagi ja “parteid” ainult halvas mõttes, mõne eituse ühenduses. Kuid see oli autoritaarsusele lähenev demokraatia, milles kõige tähtsam oli **tugevalt koondatud võim**; seda eesmärki rõhutas Laidoner ka soovitades “vabadussõjalaste” põhiseadust ning kiites “Rahvuskogu” oma.²⁷

Aga erinesid tema sõnad ja teod. Suure riigireformi lõpulejõudmist tähistas uue, kahekojalise riigikogu kokkuastumine 21. aprillil 1938 ja seal esimesena vastuvõetud Amnestiaseadus (RT 1938, 46, 426), mille preambulgi tões, et täielikult on nüüd ellu viidud uus põhiseadus ja et “see Põhiseadus annab kindlustuse riikliku ja ühiskondliku elu rahulikuks ja normaalseks arenguks”. Nüüd oleks järelikult võinud ja tulnud ära lõpetada autoritaarkord ning taastada demokraatlik, erakondadega valitsemisviis Eestis; seda aga ei sündinud.²⁸ Seda oleks võinud nõuda ja arvatavasti ka saavutada kindral Laidoner oma suure autoriteediga sõjaväes ja kogu rahva seas. Kuid sellele teele ta ei läinud. Tagatud oli küll uue põhiseadusega tema kui kindral-ülemjuhataja tulevik, kuid nähtavasti tahtis ta ka enda kui poliitilise, kas või ainult esinduslik-tseremoniaalse riigijuhi osa säilimist ja sellepärast autoritaarkorra jätkumist. Demokraat sõnades, kuid mitte enam tegudes – vastuoluline oli nüüd veel selleski mõttes Laidoneri poliitiline roll Eesti Vabariigis.

²⁷ **Marandi, R.** Must-valge lipu all, I, 237; Ülemjuhataja Pärnu rahvuspühal. – Päevaleht 20.09.1937.

Eriti reljeefselt ilmnis just selles Laidoneri Pärnu kõnes 19.09.1937 tema siiski vastuoluline poliitiline kredo. “Meie oleme kindlas arvamuses, et demokraatlik kord on kõige parem” – autoritaarkorra suurim nõrkus on, et “ei ole kontrolli alt üles”. Kuid demokraatia all “ei tohi mõista korralagedust ja võimupuudust”, demokraatia “nõuab tugevat võimukoondamist samal määral[,] kui see on omane autoritaarsele valitsusviisile”, tões Laidoner. Ta kõneles asendades Riigihoidja K. Pätsi, kes oli takistatud tulemast Pärnu “rahvuspühale”.

²⁸ Pigem toimus vastupidine areng, kuna lisaks Ühingute ja nende liitude seadusele (vt. viide 14) kehtestasid nüüd kaitseseisukorra kitsendusi kodanike põhiõigustes veel kaks tavalist seadust. Need olid samuti aprillis 1938 Riigihoidja K. Pätsi dekreedina antud Trükiseadus ja Koosolekute seadus (RT 1938, 42, 394 ja 395).

GENERAL JOHAN LAIDONER IN THE POLITICS OF THE REPUBLIC OF ESTONIA, 1921–1940

Rein MARANDI

Estonia that regained independence in 1991 as a result of the collapse of the Soviet Union was for the first time a sovereign republic in 1918–1940. One of the most outstanding Estonian politicians of this era was General Johan Laidoner (1884–1953), the commander-in-chief of Estonian armed forces, who retired

after the War of Independence (1918–1920). Three different periods can be distinguished in the Estonian internal policy between the two world wars. The role of Laidoner was different in each period.

In the 1920s, the Estonian republic was a radical democracy. Its constitution was characterized by sovereignty of people and its political life by a dominant strong parliament with weak coalition cabinets. Laidoner was now elected three times a Member of Parliament. He was a leading member of a right-wing party, and his work as MP was very active and meritorious.

Estonia was still a democratic country in the early 1930s, when the great world depression caused turbulent crises in its political life. The period of democracy was terminated by the coup d'état in March 1934 by Konstantin Päts, the leader of Laidoner's old right-wing party. In the following four years, the legislative power was concentrated into Päts's hands; all new laws were enacted with his decrees. In 1938, Estonia got again a parliament, but in 1940, political parties were still banned.

In 1929, after retreating from the parliament, Laidoner concentrated his activity on Estonian foreign policy. As again commander-in-chief of the armed forces he took actively part in K. Päts's coup d'état in 1934, and he supported the authoritarian regime in Estonia into the end of 1940. Now he could lead and reform the Estonian armed forces undisturbedly, which could not have been possible under the democratic regime. But Laidoner did not accept the ideology of dictatorship; his philosophy was based on the ideology of democracy with an extremely strong government.